

tanulhatatlan, nagyon belülről fakadó képesség a Kormos-féle mágia, mely e gyűjteményben megelevenedik. Az anyanyelv „tévedhetetlen” ismerete, a másféleség iránti toleráns tisztelet, az azonosulás sosem túl lelkendező, sosem tukmáló gesztusa jellemzi mindennek előtt. Híveket toboroz a költészetnek; nem szűk körnek szól válogatása, mégsem enged sehoh a legmagasabb igényből, nem „népszerűsít”, koncepciójával sem. Gondolom, mindent a szakelemzés (melyben, kívánom, szegény jó műfordítás-irodalmunk más kiemelkedő teljesítményeivel együtt része legyen majd egyszer) aligha cáfolhatja.

S mert Kormos mondott először „medvé”-t, a medvés voguloktól köcsönzött nagy énekében, s mert Vackor-medvéjét, ugyancsak saját kötetében, a Nakonxipán-versben is említi, hadd mondjuk, csak úgy tréfásan és másodmódjára: bizonyosak vagyunk benne, hogy ha akár a Kormos-féle Vackor írna verset, annak a fordítását is Kormosra kellene bízni; ismeretlen nyelv ide, nem létező nyelv oda, meglelné, hol a lényeg. Mondjuk pedig ezt így azért, mert hisszük: a méltatás is műfordítás-dolog; Kormos műfordításainak ilyen jellegű hű fordításához ezért illehet e hasonlat. Jobban, mint ha azt mondanánk: A *Fehér mágia* műfordítás-irodalmunk legjelesebb értékei közé tartozik. De azért, persze, ezt is mondjuk.

TANDORI DEZSŐ

AZ ESSZÉÍRÓ DILEMMÁJA: ÉLMÉNY VAGY TEÓRIA

Sükösd Mihály: *Kilátó*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

Napjainkban Magyarországon kétféleképpen szokás irodalomról szólni: tudományos igényrel és népszerűsítő céllal. E két terület között szinte egyáltalán nincs kölcsönhatás. A helyzet nyugtalanító – a tudomány és a népszerűsítés művelői gyakran félreértik egymást, mert nem azonos nyelven gondolkodnak. Ezt a kettészakadtságot részben az magyarázza, hogy irodalomtudományunknak nagy lemaradást kellett és kell behoznia. *Elméleti* örökségünk nem eléggé gazdag – s így érthető, hogy az igényes irodalomelmélet újabb termékei sem olvashatók könnyebben, mint a kezdeményező Lukács György munkái. Az objektív-tényfeltáró igényű irodalomtörténészek a nagyközönség számára megközelíthetetlen tanulmányokat készítenek; nem tudnak s nem is akarnak mást írni. Az irodalomról szóló értekező prózánkban jórészt csak a közvetlenül vagy közvetve személyes hangnemű esszék juthatnak el a nem szakavatott olvasó rétegekig: a Nyugat közvetlen örökösének munkái – kik vagy művészi szempontból ellenőrzik gondolatársításait, impresszionista, műalkotásként olvasandó szövegeket írnak, vagy a művészi igényt a tudományossal hangolják össze –, valamint a szenvedélyesen közéleti indíttatású tudományos művek. A fiatalabb nemzedékekben, néhány kivételt leszámítva, hiányzik az olyan esszéista, ki élvezhető formában tudná közölni a tudomány eredményeit.

Sükösd Mihály e néhány kivétel egyike – legjobb élő esszéistáink közé tartozik. Míg értekezőink többsége egy nemzeti irodalom keretein belül marad, addig ő több irodalommal foglalkozik, s ismeretei mélységével nem marad el a specialisták mögött. Nagy érdemei vannak a mai magyar olvasók világirodalmi tájékozottságának kialakításában, jelentős írók – így Hemingway, s főként Kafka – hazai ismertetésében.

Eddig írt esszéi szerves egészet képeznek, de ez korántsem jelenti azt, hogy felfogása változatlan maradt. Állandóan fejlődött az a módszer, mellyel az irodalmi szövegeket megközelítette. Legújabb kötetében bírálattal illeti korábban írt esszéit. „Mérleget tart kezében, a mérleg nyelve állandóan ingadozik” – írja Sükösd Macaulay-ról, a múlt

századi liberális történetíróról, s az ő újabb esszéi is mérlegelő értékeléssel végződnek, szemben a korábbi Hemingway-esszék lelkendezve befogadó magatartásával. Különösen jótékony hatást tehet olvasóközönségünk izlésére az az esszé, melyben Sükösd Aldous Huxley-ről formál ítéletet – akit Szerb Antal a XX. századi próza élvonalába emelt. Sükösd felszínese nek mondja a „relativista tojástáncot”, a fiziológia-centrikus, elvont, történetietlen, az emberiség emlékezetét tagadó s a társadalmi lét fontosságát lekicsinylő szemléletet Huxley regényeiben.

Sükösd irodalmi elemzéseinek sajátos vonása; hogy rendszeresen érvényesít bennük szociológiai szempontokat. Ezért nem lehet határt vonni szorosabban vett szociológiai és irodalomtörténeti esszéi között. *Beat, hippy, ellenkultúra* című írása például félúton áll a kettő között, s a szorosabban vett szociológiai vonatkozású szövegekben is ugyanaz a módszer érvényesül, mint a kötet irodalomtörténeti esszéiben: ezek is árnyaló, mérlegelő értékítéletben végződnek.

Sükösd értékítéletei azért meggyőzőek, mert elemzésből leszűrt tanulságok. Nemcsak a mérlegelő ítéletek esetében van ez így, hanem akkor is, amikor a végkifejlet egyértelműen negatív vagy pozitív. Csak a beat, hippy és ellenkultúra nevű mozgalmak jellemzése után mond ítéletet romantikus antikapitalizmusukról, a civilizáció megindokolatlan elvetéséről, figyelmeztetve arra, hogy az egyéni jó szándék nem elegendő a társadalom átalakításához.

A kötet esszéinek sorra vett erényeit még világosabban látná az olvasó, ha szabad érvényesülésüket alkalmanként nem zavarnák következtetlenségek. Nem egyéni hibákról van szó, hanem részint arról a kényes, átmeneti helyzetéről, melyet az esszé a műfajok sorában elfoglal, részint a magyar esszé hagyományából eredő fogyatékoságokról. Abban a hibában tesszük szóvá őket, hogy teljes kiküszöbölésük esszéistáink közül első sorban Sükösdötől várható, aki már eddig is sokat tett orvoslásukért.

Először az elméleti igényvel szemben tanúsított kételyt említenők. Sükösd némi habozás után Lukács Györgynek tulajdonítja azt a döntő hatást, melynek eredményeképpen eltávolodott az impresszionista esszéírástól. Magatartása Lukácssal szemben kétértelmű. Elsősorban nem azért, mert rendszere helyett más rendszer létrehozását tartja indokoltnak, hanem azért, mert a „nagy rendszerteremtőket” szűkséggéppen „nagy rendszerteremtőknek” is tartja. Idegenkedik a „spekulációtól”. Macaulay-t azért tekinti jelentősnek, mert „nem volt dogmatikus”. Ugyanez az oka annak, hogy a mai esszéírásból George Steinert többre becsüli „az akadémikus kartársaknál”. Félúton áll meg az élményt közvetítő és azt racionalizáló szerzők között. Kétségtelen, óvatosságát indokolja, hogy a nagy rendszerteremtők legtöbbször valóban nem tudták elkerülni a normativitás csapdáját. A magunk részéről nem tagadhatjuk, hogy azokkal rokonszenvezünk, akik vállalták az elméletalkotás kockázatait, és általában viszonylagos kudarcot vallottak. Nyíltan beismerjük: személyes elfogultság részünkről, hogy Sükösd józanságát a racionalizmussal szemben tanúsított angolszász kétely és a Lukács által még a legutolsó TV-beszélgetésben is említett hagyományos magyar elmélet-ellenesség rokonaként értelmezzük. A magyar esszé a szabadságharc után, az 1850-es években alakult ki. Olyan írók teremtették meg, akik a bukott forradalom után minden átfogó gondolati rendszerrel szemben kétellyel éltek, ezért olvasták szívesen az angol polgári review-kat s Macaulay-t. Rajtuk kívül a Nyugat esszéírói hatottak döntően Sükösd esszéírói indulására, s a következetes elméleti igény e nagy nemzedék legtöbb tagjánál is hiányzott. Amikor az elméleti megalapozást sürgetjük, az a meggyőződés vezet bennünket, mely szerint a marxista tudományosság szándékától indítva tagadnunk kell azt, hogy az élmény nem racionalizálható, s az irodalmi alkotásról csak művészi nyelven, metaforákkal lehet szólni. Újabb esszéiben Sükösd többnyire szakszerű, fogalmi nyelven közöl ismereteket, irodalomtörténeti tényeket, melyek az elemzés során úgy jelennek meg, mint az elemző által feltételezett okai az esztétikai hatásnak, s így hozzásegítenek a szöveg megértéséhez. E módszert azonban nem mindig alkalmazza következetesen, időnként vissza-visszatérnek az impresszionista esszéírás jellegzetességei. Kétségtelen, hogy – az elmélettel szemben tanúsított antiintellektuális kételye miatt – nem is törekszik következetes módszer kialakítására, s így el tudja kerülni a rendszeralkotás vakvágányait.

A félreértés elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy nem tartjuk önmagában

értéknek az egységes módszert az irodalom megközelítésében, mint ahogyan az impresszionizmust sem tekintjük önmagában véve helyes vagy helytelen módszernek. Csak akkor emelünk kifogást, ha a metaforikus leírás nem eléggé kidolgozott és összefüggő, a metaforikus töredékek nem egyénítik a tárgyalt jelenséget, s így nem pótolják a fogalmi kifejtést – mint például a Faulkner világát jellemző szövegben: „Sorsok és életutak bűvópatakként futnak az események felszíne alatt... a bűnös múlt terhes felhőként hasal ezen a vidéken... Írásainak legjellemzőbb szuggesztív sajátága: testközelí élményszerűsége, könyörtelen hitele, egyszóval valóságfedezete.”

Másik ellenvetésünk a történetiségre vonatkozik. Mivel Sükösd legtöbbször maradéktalanul érvényre juttatja ezt az elvet, megjegyzésünk csak árnyalatokat érint. Ahol a történetiség nem egészen következetesen érvényesül, ott vagy kissé szabad társításokat, vagy túlzottan elvont jellemzéseket kapunk. Ez utóbbiakra példa az a megállapítás, mely a francia „új regényt” egyszerűen az elvontsághoz, Beauvoirt „egy általánosítható intellektuelli-írótipushoz” kapcsolja, vagy az a jórészt más szerzőktől átvett formula, mellyel Sükösd az „új baloldal” felett napirendre tér: „Ők úgy érzik, mi azt kívánjuk elérni, amiben nyakig ülnek, amit gyűlölve tagadnak. Mi úgy érezzük, ők tapasztalatlanul arra törekszenek, amit szerencsésen a hátunk mögött hagyunk.” Nem eléggé konkrét a „vértelen”, a „rangos”, valamint a „szabálytalan regény” minősítés, mely Sükösd korai esszéinek a nyelvéből maradt vissza. Hasonlóan kevés a szigorú értelemben vett történeti fogalom „a klasszikus realista” és a modern regény szembeállításában: az előbbi művelője „azonosítható környezetben hús-vér embereket teremt, akik értelmes történet részesei és alakítói”, az utóbbi ábrázolás helyett megjelenít, kiiktatja az elbeszélő közvetlen jelenlétét. Szándék és megvalósulás ellentmond egymásnak ezekben az állításokban: az elmélettől éppen az elvontság miatt idegenkedő esszéista az elvontság kísértésébe esik.

Mindez azonban nem több töredéknél, mely még nem tükrözi a szemléletében végbement változást. Bőven kárpótol értük az elméletíróknál és filológusoknál ritka esztétikai érzékenység, mely kiegyensúlyozott összkép megrajzolását teszi lehetővé mind-egyik esszében. Csak két kivétel akad, hol az elemzés ellentmond az értékelésnek, illetve az értékelést nem támasztja alá elemzés. Közülük az egyik felerészben sikerült esszé. Beauvoirról Sükösd finom iróniával állapítja meg, hogy „nem címszereplője korának; igazi szemtanúja”, politikai tevékenysége kevesebb volt „annál, amit eddig sejtettünk”, „sokszor nincs igazán egyéni, fontos véleménye arról, amit elmond”, és „az emlékirók többségétől eltérően... nem vallomástevő”. A kérdés csupán az: mi indokolja, hogy Sükösd ez után a jellemzés után Beauvoirról pozitívabb értékelést ad, mint Huxley-ről – ki a kulcsregényt alighanem magasabb szinten művelte.

Hasonló hiányérzetünk támad a Dos Passosról írt esszé elolvasása után. Valószínű, hogy Dos Passos utolsó regénye, a *Századközép* nem tartozik az író legjobb művei közé, sőt, az is elképzelhető, hogy Dos Passos egyetlen regénye sem szerves egész, de e tételek túlzottan hirtelen kijelentés formájában nem egészen meggyőzőek. Dos Passos önéletrajzának első kötetét a legtöbb magyar olvasó csak Sükösd esszéjéből ismerheti meg, de elemzés helyett csupán értékítéletet kap, s érvelés híján ez szubjektív benyomás maradt: „Máris írjuk le, hogy ez az eseménydús életút Dos Passos megörökítésében meghökkentően érdektelen... a következő kötetre a magunk részéről nem vagyunk kíváncsiak.” A huszonegy esszéből ez az egyetlen félresikerült szöveg: ehhez az önéletrajzhoz a kritikus elfogultan közeledik. Nem figyel arra, hogy például a sivatagbeli karavánutazás a teljesen szabály nélküli világ jelképévé válik, ahol semmi sem várható előre. A kritikus az önmagukat megtagadó baloldali renegátok közé sorolja Dos Passost, holott az író kései művei ugyanazt az anarchizmust hirdetik, mint első regénye, a *Három katona* (1921). Dos Passos annak a romantikus antikapitalizmusnak a képviselője, melyet Sükösd jó néhány esszéjében kitűnően elemez.

Mindaddig következtetlenségeket hibáztattunk, Sükösd felfogásának egészét magunkévá téve. Csak egy esetben élénk olyan fenntartással, mely regényszemléletének alapjait érinti. Külföldi írókról szóló esszéinél még menthető, a magyarokat tárgyaló könyvében viszont indokolatlan, s így egészében a művek szerves formájának csorbítását jelenti, hogy nem foglalkozik a regények nyelvi megszerkesztettségével. Alighanem rész-

ben ennek a szempontnak az elhanyagolása okozza, hogy Sükösd *Küzdelem az epikával* (1972) című könyvében indokolatlanul lebecsüli a magyar regényirodalmat. A *Kilátó* néhány megállapítása mögött is ugyanezt a hiányt érezzük. Csak úgy lehet közös nevezőre hozni Huxley-t Gide-del és Woolffal, ha nem különböztetjük meg Huxley esztétikai szempontból kevésbé differenciált nyelvét Gide nagymértékben megszerkesztett és Woolf képgazdag stílusától. A nyelvi meghatározottság kisebbitésére is visszavezethető, hogy Sükösd még ma is túlbecsüli Hemingway jelentőségét a prózai elbeszélés fejlődése szempontjából, s szembeállítja Hemingway híveit, akik a modern amerikai prózát Mark Twaintől származtatják, azokkal, akik Henry Jamest tekintik kiindulópontnak. A magunk részéről a XX. századi amerikai próza eredetét még korábban keresnénk, s Mark Twaint – néhány elsőrendű könyv szerzőjét – nem hasonlítanánk Jameshez, a regényirodalom nemzetközi szintű megújítójához.

Mindezek már olyan irodalomtörténeti ellenvetések, melyeknek figyelembe vétele aligha egyeztethető össze az esszéírás művészetével, hiszen az esszé műfaja szükségképpen megköveteli a kikerekítést; teljesebb árnyalásra csak hosszabb s tudományos igényű tanulmányban van mód. Meg vagyunk győződve arról, hogy nálunk ma senki nem megy messzebb Sükösd Mihálynál az esszéisztikus megfogalmazás és a mérlegelő kifejtés összeegyeztetésében, senkinek nem sikerül jobban megvalósítania az élményszerűség és ismeretközlés kényes egyensúlyát.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

SZIMBÓLUMOK ÉS FÖLFEDEZÉSEK

Szovjet drámák 1925–1961. I–II. Válogatta: Király Istvánné. Európa Könyvkiadó, 1974.

Nemcsak az ötvenes évek – akkoriban közkedvelt – *Szovjet Színpadában*, hanem később, a Gondolat Könyvkiadó *Játékszín*-sorozatában is szép számmal jelentek meg nálunk szovjet színdarabok, többnyire jó fordításokban. Tájékoztatták a magyar közönséget a Szovjetunió drámairodalmának mindenkori állásáról. Az utóbbi években mintha kissé megcsappant volna a könyvekben is jelentkező honi figyelem. Csupán néhány színházunk és folyóiratunk tart lépést az újabb drámaterméssel. (Így került sor például Ajtmatov-Muhamedzanov *Fudzisijámájának* vagy a Vampilov-komédiáknak magyarországi bemutatására.)

Erőfeszítésük azonban úgy látszik nem elég a teljes áttekintéshez. Érezhető ez az Európa Könyvkiadó nagy vállalkozásának, a Szovjet Irodalom Könyvtárának drámakötetében közreadott művek aszinkronitásából is. A második kötetben 1961 a záródarab keletkezésének dátuma. És igencsak kétséges, hogy éppen Zorin *Barátok és évek* című életképsorozatának kell-e képviselnie a legmagabb tematikát, megannyi tartalmas – és többnyire jól ismert – régibb szovjet

színmű mellett, amelyek sokkal inkább reprezentálják a maguk történelmi korszakának sarkalatos kérdéseit.

Még Kornejcsuk – nálunk először 1950-ben színre került – *A nagy műtét* című, ízig-vérig „sematikus” darabjának is megvan – szinte meseszerűen hősi konfliktusával együtt – a maga szándéktalan dokumentum-hitele. A *Távlatból* nemcsak a harmincas évek köznapi szovjet valóságának előírászerű naivitását képviseli, Molière-re emlékeztető deus ex machina-fordulataival, hanem kissé akaratlan öntükrözéssel megmutatja azt a kötelességvállaló pátoszt is, amivel a szocialista építés különböző posztjaira került feladatteljesítő polgárok éltek és dolgoztak a személyi kultusz emberi megnyilvánulásai közepette – és ellenére. (Persze *színházban* bemutatni *A nagy műtétet* ma torzító, kockázatos vállalkozás lenne. Lelkesült dialógusai, konvencionális beszédfordulatai negyven év alatt önpastiche-okká váltak.) Ami viszont a többi tíz – 1925 és 1954 közt létrejött, két kötetbe válogatott – darabot illeti: kerek összképet adnak a szovjet élet fordulatairól, a forradalomról, a polgárháborúról, a harmincas évek hétköznapijairól, vagy a honvédő háború hősi küzdelmeiről, általában kiváló drámaírók tollából. (Ivanov, Bulgakov nevét szívesen olvastuk volna közöttük, s ke-